

ÁBRAHÁM ÁDÁM

Az Attila-kép alakulása történetírásunkban

– *A krónikás kezdetektől Katona Istvánig* –

Attila a hírneves hun uralkodó (434–453) személyisége, emlékezete áthatja korai historiográfiánkat. Ez egyfelől természetes, hiszen a középkori magyar és nyugati köztudatban a hun és a magyar egy, vagy legfeljebb rokonnépként él, az Árpád-ház Attila-hagyománya pedig mind a krónikaszerkesztésekben, mind Anonymus gestájában helyet kap. Másfelől a történetírók szívesen használták fel az éppen uralmon lévő hatása propagandaként Attila tetteit, és vontak párhuzamokat. Ez a törekvés igazán a humanizmus előretörésével lesz érezhető. A humanista történet szemlélet ugyanis az emberiség életét hullámvonal szerűen látta, amelyben ismétlődnek, szinte „reinkarnálódnak” a személyiségek, birodalmak, tettek. A téma monumentalitásából adódóan csak néhány problémás kérdésre térhetek ki, a teljesség igénye nélkül. Munkámba elsősorban történetírói műveket veszek fel, ez alól Janus Pannonius beszéde, Zrínyi Miklós két epigrammája és a Nádasdy-Mausoleum képez kivételt. Írásom tárgyát a kritikai magyar történettudományt megteremtő nagy jezsuita kutatókig viszem, Katona Istvánnal bezárólag.

Mindenek előtt a „történeti” Attila életének főbb állomásait kell röviden felidézni. Az alábbi áttekintés szándékosan csak a szikár tényekre szorítkozik, tehát kerülni kíván mindenfajta minősítő állásfoglalást, hiszen éppen e minősítő állásfoglalások historiográfiai alakulása képezi dolgozatom tárgyát. Attila 410 körül született, nagybátyjától Rugától 434-ben örökölte a Hun Birodalom trónját bátyjával Bledával együtt. Bleda a magyar krónikás hagyományban „Buda” névalakot öltött. Az alábbiakban Bleda/Buda változatokat aszerint használom, ahogyan az adott művekben szerepel. Bátyja halála után 444-ben egyeduralkodó lett. Hadakat vezetett mind a Kelet-, mind a Nyugat-római Birodalom ellen. 451-es galliai hadjárata során csapott össze a mauriacumi mezőn az Aëtius vezette római-gót sereggel. A később „catalaunumi csata” néven elhíresült erőpróba döntetlenül végződött, ennek során I. Theoderich gót király életét vesztette. Utolsó hadjáratát 452-ben vezette Itália ellen, ám mivel Marcianus kelet-római császár hátba támadta, a kétfrontos háború elhúzódásának veszélye miatt visszavonult. Attila 453-ban hunyt el. Halála után hamar összeomlott a közép-európai hun fennhatóság.

Élete és személyisége mintegy másfél évezredes történeti vita tárgya. A középkori írók és a modern szakirodalom egyöntetűen Priskos követjelentését és Iordanes Geticáját használják alapvető forrásként. Az ellenségesen elfogult VI. századi gót Iordanesnél találjuk meg azt az értékelést, ami a legnagyobb hatással volt a középkori Nyugat-Európa Attila-képére. *Alacsony termetű, széles mellkasú, nagy fejú, kis szemű, ritka, őszbevegyülő szakállú, pisze orrú, sötét bőrű volt.* Iordanes külön hangsúlyozza a testvérgyilkosságot.¹ Ha csak az újabb szakirodalmi tételeket szemléljük, láthatjuk, hogy azok sem tükröznek egységes képet. Szász Béla, aki hangsúlyozza Attila és Bleda jellembeli különbségeit, kiemelve Bleda visszahúzó szemé-

lyiségét,² tagadja Attila szerepét Bleda halálában.³ De nem ez a nézet jellemző. Thompson művében is a két személy közötti kontraszton van a hangsúly, de ő Bledát állítja be féktelen természetűnek, és a ketten között feszülő jellembeli ellentétből vezeti le meggyilkoltatását.⁴ Viszont kritikusan viszonyul Attilához is, megkérdőjelezve birodalomszervező, diplomáciai és hadászati képességeit.⁵ Váczy Péter Iordanest és Priskost követve Attila lobbanékony természetét és kevélységét emeli ki, aki viszont rendkívül diplomatikus tud lenni, ha érdeke úgy kívánja. Mindezek mellett öltözködésében és szokásaiban rendkívül egyszerűnek, szerénynek állítja be. Attilát komornak jellemzi, Bleda természetével ellentétben, aki életvidám, boldog, egyszerűen nem törődöm, kormányzásra alkalmatlan.⁶ Bóna István monográfiájában is a nagy uralkodó egyszerűsége áll előtérben, komor, nyomasztó személyiségét hangsúlyozza.⁷ Legújabbban Giessauf foglalkozott a későbbi nyugati történetírásban kialakult negatív Attilakép problémájával. Véleménye szerint a későbbi krónikahagyományba beépült „Isten-ostora” gondolat Sevillai Izidor munkájára vezethető vissza, ugyanis először ő használta a hun nagykirályra az isten büntetése, korbácsa kifejezést.⁸ Ennyi ellentmondás, kétség előlegezi azt, hogy a korábbi szerzők sem jutottak közös nevezőre a hun király felől.

Ahhoz, hogy megfelelően tudjuk vizsgálni Attila alakját hazai történetírásunkban, nem mehetünk el szó nélkül az egyetemes historiográfia hagyományai mellett. Attiláról már életében legendák keringtek. Érdekes, hogy a germán mondákban békeszerető uralkodóként jelenik meg, viszont más nyugati legendák negatív képet festenek róla, köszönhetően Iordanesnek és követőinek. Ezeket a sztereotípiákat kapták készen később a hazai krónikák. Fontos kérdés, hogy mit kezdtek velük, hogyan használták fel ezeket. Mivel a nyugati írók felületesen ismerték a keleti népeket, sokszor egyfajta elnevezést használtak, általánosítottak. Erre a legjobb példa a Velencei Krónika, amely Attilát a keleti gót Totilával azonosítja, vagy később, amikor is a X. századi kalandozó magyar hadakat a hun hordák utódként említik.⁹ Véleményem szerint ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy legkorábbi hazai krónikáinkban is megjelenik az Árpádok Attila-hagyománya.

Történetírásunk kezdeteit a mérvadó szakirodalom a XI. század második felére-végére, I. András és Könyves Kálmán uralkodási ideje közé teszi.¹⁰ A XI. századi ún. Ősgestába foglalt őshagyomány tartalmáról eltérő véleményekkel találkozunk, ám nagy valószínűséggel szerepelt benne a hun-magyar folytonossági tétel magva, illetve hogy az Árpád-ház elfogadta, felvállalta Attilát, mint őst, hiszen a tőle való származás növelte bennük a katonai hivatásuk és uralkodási képességük tudatát.¹¹ Ez az Ősgesta, avagy valamelyik XII. századi átdolgozása hatott Anonymus¹² és Kézai művére, majd Kézai gestáját felhasználva készül el a két nagy XIV. századi krónikacsalád, a Budai és a Képes Krónika, amelyek felhasználásával írja meg Thuróczy a maga krónikáját.¹³ Nagy kérdés, hogy az alább tárgyalandó Pozsonyi és Müncheni Krónika mikor és hogyan kapcsolódott ebbe a „családfába”.

A kutatás Kézai Simonhoz köti a bő hun történet krónikás hagyományba illesztését.¹⁴ Gesta Hungarorumát 1282–1285 között írta, amely majd csak ötszáz évvel később jelent meg, ám hatása érintette a XIV–XV. századi krónikákat. Mivel műve csak kivonatos formában maradt fenn, ezért az előbb említett krónikacsaládok vizsgálatával tudunk megfelelő képet kapni. Nála jelenik meg a krónikás hagyomány alaptétele, a hunok illetve magyarok Szkítiából történő kettős kivonulása.¹⁵ Attila személye a tárnokvölgyi csata leírása után tűnik fel, amikor is királlyá választják.¹⁶ Kézai egy programnyilatkozatban fejti ki Attila tetteit,¹⁷ aki világhódítóként jelenik meg, azonban a testvérgyilkosság árnyéka ott marad végig Attila

személyén, hiába próbálja Kézai mentegezni. Buda halála a későbbi krónikásoknak is fejtörést okozott, hogy hogyan illesszék bele a makulátlan Attila-képhez.

A XIV. századi krónikacsaládok hun fejezeteiről egyöntetűen mondható, hogy magukon viselik egyfelől Iordanes Attila-jellemzését, valamint a Kézai-féle hun-magyar azonosságot, közös őstörténetet. Szinte szóról-szóra azokat a szavakat olvashatjuk, amelyeket a Geticában. A Pozsonyi és a Münchener Krónika jellemzése szerint *„Athila színe sötét, tekintete dühös, járása gögös, mellkasa széles, lebocsátott szakállt viselt, módfelett szerelmes természetű is volt.”*¹⁸ És a jellemzés folytatódik a hadi erényein, ápoltságán, merészségén keresztül egészen az egyszerűségéig és a gazdagsága leírásáig.

Igaz, hogy nem történeti munka, de fontos megemlíteni Janus Pannonius 1465-ös beszédét.¹⁹ Janus Pannonius II. Pius pápához ment Mátyás király követeként. A követség célja, az új pápa üdvözlésén kívül az volt, hogy erkölcsi és anyagi támogatást szerezzen a pápától egy török elleni hadjárathoz.²⁰ A pápa előtt két beszéd hangzott el, egy nyilvános és egy a magánkihallgatáson. Nem tudjuk pontosan, melyik hangzott el a nyilvános, melyik a magánkihallgatáson. A beszédben Janus Pannonius felsorolja a magyar nemzet történelmi szerepeit, kiemelve a mindenkorai pápával folytatott jó viszonyt, a magyar királyok hűségét. Elsőként Attilát említi meg, utal a híres, Leo pápával folytatott „diplomáciai tárgyalásra”, mikor is a Róma felé törő hun hadakat Leó állította meg. Ez a beszéd azért fontos, mert itt jelenik meg először a hun-magyar rokonság és az ezzel való érvelés felhasználása a napi diplomáciában.²¹

A magyar Attila-historiográfia következő fontos állomása 1488, ekkor adták ki Brünnben és Augsburgban Mátyás király ítélmesterének, Thuróczy Jánosnak a krónikáját. Művében a hun-magyar történet kiindulópontja tipikusan átdolgozás, bevallottan felhasználja és vegyíti a XIV. századi krónikákat.²² Thuróczy arra törekedett, hogy a magyar történelemnek korára átszarmazott leírását kibővítsé új részletekkel, mégpedig saját kora kíváncsiságának érdekében. Ezt a krónikaszerkesztések szövegeinek összeolvasztásával, és az elődei által még nem ismert földrajzi és történeti munkák magyar vonatkozású részeinek beiktatásával érte el.²³ A hunok nagy szerepet kapnak művében. Thuróczy a hun király megkedveltetésén is sokat fáradozott, ezt előszavában célul tűzi ki. *„Azt hiszem, csak az idegen népek gyűlölete fosztotta meg Attila királyt a győzelmeihez méltó írói tolltól, ez sikkasztotta el tőle a császári nevezet dicsőségét is, és ezért nem írtak semmit viselt dolgainak dicséretére, csak az általa okozott nyomorúságot jegyezték fel siralmas énekeikben... Senki se nyert még földi dicsőséget mások nyomorba döntése nélkül. Nimus, az asszírok királya azáltal, hogy erőszakosan kiterjesztette kezét más országokra, megteremtette a világtörténelmet, és ha Agamemnon, a görögök fővezére nem döntötte volna romba a trójai Iliont; ha Nagy Sándor gyászos fegyvereivel nem pusztította volna végig a világot; nevük is elenyészett volna testüikkel együtt.”*²⁴ A külföldi források közül is csak azokat vette át, amelyek Attilát és a hunokat kedvező színben tüntették fel.²⁵ Sőt Mátyást Attilához hasonló képességekkel felruházva történelmi párhuzamba vonja a hun királlyal.²⁶ Attila nála nagyravágyó, merészségben mérsékelt, bátor uralkodó, aki egyszersmind éles eszű, állhatatos, hadi tudományokban jártas, aki mind a négy égtáj felé kiterjesztette birodalmát.²⁷ E leírásban benne foglaltatik a XV. századi uralkodóideál, ugyanezek lesznek a jellemzői saját kora „Attilájának” Mátyásnak, csak az ő személyiségében mindezek kifinomultabb formában vannak jelen. Nagy ívű gondolata szerint a magyar történelemnek két csúcspontja van: Attila uralkodása, és az Attila vadságát meghaladó eszményi reneszánsz király, Mátyás kora. Nemcsak a két uralkodó között, hanem a két nép között is párhuzamot von, sőt az ő szemében a hun és magyar egy

nép. Igaz, legkésőbb Kézai óta a néptörténeti folytonosság a krónikás elgondolás kötelező eleme. A reneszánsz történetírás sajátossága, hogy az uralkodóban valamely régi, dicső személyiség éledt újjá, amelyre visszavezethetik származásukat, hatalmukat legitimálhatják ezzel.²⁸ Thuróczy igaz, hogy nem volt még reneszánsz író, ám az új korszellem már hatott rá. Ennek tudatában nem meglepő a nála megjelenő párhuzam, amit még kibővít a szkíták bevonásával, mint a hun-magyarország elődeivel. Mátyás uralkodásánál csak a tényeket sorolja, a részletezést meghagyja egy, úgymond, nála sokkal felkészültebb írónak.²⁹ Thuróczy legfőbb érdeme szempontunkból az, hogy összegezte a magyar krónikák hagyományát, és Attila alakjából – az írói jelenbe mutató párhuzam megalkotásával – a lehető legtöbbet hozta ki.

Ez a „felkészültebb” író Lucera püspöke, Petrus Ransanus lesz. II. Ferdinánd nápolyi király követeként érkezett Magyarországra 1488-ban és Beatrix királyné kérésére dolgozta át Thuróczy krónikáját. Művét a már megírt 60 kötetes világtörténet után, 61. könyvként csatolta.³⁰ Az *Epithoma rerum Hungararum* című munkáját 1489. január-februárjában kezdte el írni és igen gyorsan kész lett vele, hiszen még Mátyás király halála előtt befejezte a kézirat első változatát.³¹ Mivel tudjuk, hogy az előzmények tekintetében Thuróczy krónikáját dolgozta föl, ezért nem meglepő, hogy a hunokkal kapcsolatban kevés újat hoz. A vezér- és népnévsor, amit közöl, mindazonáltal eléggé kusza. Attiláról például előbb azt állítja, hogy a szarmaták ellen hadakozott, de pár sorral lejjebb a szarmaták vezéreként jelenik meg.³² Ebből is látszik felületessége. Attila kapcsán elmondható, hogy Ransanus nem követte a Thuróczy által kijelölt irányt. Külföldiként magával hozta a nyugat-európai krónikaírodalom hun- és főleg Attila-ellenes sztereotípiáit, ezt tetőzte még erőteljes egyházi kötődése is.³³ Nála Attila és a hunok nem mint a magyar nép dicső ősei, hanem mint a keresztény kultúra legnagyobb ellenségei jelennek meg. Külső leírásában ismét a iordanesi toposzok jönnek elő: jelleme vad, erőszakos, vakmerő; igaz, hogy korának legnagyobb hadvezére, de győzelmeit inkább ravaszságának köszönheti, mintsem tehetségének, mellesleg a keresztények legádázabb ellensége.³⁴ Attila vad jellemével szemben megjelenik Bleda békeszerető lelkülete. Bleda ellenezte a további háborúkat, és mivel Attila nem tűrte az ellentmondást, bérgyilkosokkal megölette.³⁵ Itt már eltorzul az a nézet, mely szerint Attila saját kezűleg ölte meg, Ransanus a visszataszítóbb orgyilkosságot említi. Megemlíti a másik nézetet, mely szerint Bleda átlépte hatalmának megengedett korlátait és ezért – jogosan – Attila megölte. De ebben a verzióban is sikerül befeketítenie Ransanusnak Attilát, aki a gyilkosság után a holttestet a Dunába dobta, hogy még véletlenül se találhassák meg és temethessék el, megadva ezzel a végtisztességet.³⁶ Attila halálával kapcsolatban is sikerül még egy negatívumot megemlítenie, hiszen két nézetet sorol fel. Az egyik a hagyományos orrvérzés, a másik pedig az, hogy kegyetlensége miatt saját katonái végeztek vele. Ez utóbbi teljesen elüt az eddigi krónikák Attila jellemzésétől, nála jelenik meg először a katonák esetleges szembefordulása. A hun- és Attila-ellenességben odáig megy, hogy a magyar hagyománnyal dacolva nem tartja szorosan rokonnépnek a hunt és a magyart, Mátyás király családfáját pedig a római Corvinus-nemzetségből vezeti le. Ez a megoldás Mátyásnak annyiban jöhetett kapóra, hogy ekképp valamivel távolabb kerülve Attilától – és igen messze Thuróczy aktualizáló történelmi párhuzamától – erősítette „római” kötődését, ám mégis megmaradt egy laza ideológiai kapcsolat, amellyel igényt tarthatott Pannóniára, amelyet népének ősei már megszereztek.³⁷ Az ugyanis tény, hogy az Árpád-ház vallotta az Attilához fűződő vérségi azonosságot, Mátyás pedig, aki mint nem Árpád-házi király került hatalomra, más ősök után is nézhetett.

Bizonyosan ez a római származástudat a Mátyás-féle propaganda része volt, amellyel meg akarta szerezni a Német-Római Császárság trónját.

Ransanussal egy időben bízta meg Mátyás Antonio Bonfini a *Thuróczy-krónikát* meghaladó mű írására. Bonfini 1486-ban jött Magyarországra először, köszönhetően a Beatrixszal való jó kapcsolatának, majd 1488-ban telepedett le. Munkáját, a *Rerum Ungaricarum decades*-t 10 éven keresztül írta. Attilát bátor, rátermett királynak jeleníti meg, de mivel a szöveg végső formáját már II. Ulászló idején érte el,³⁸ ezért az aktualizálás és a propagandisztikus célok nem indokoltak egy újabb Attila-Mátyás párhuzamot. Viszont Attila alakjában megjelenik a reneszánsz fejedelem.³⁹ Bonfini a humanistákra jellemző retorikus történetírás híve volt, ez tükröződik Attila – illetőleg még több más történelmi személyiség – kényszeres szónokoltatásában is. A véres tett indoklására egy védőbeszédet rögtönzött, amelyben természetesen antik hivatkozási alap található. Mivel testvérgyilkosságról van szó így Romulus és Remus történetét hozza fel, kiemelve az államérdek elsőbbségének győzelmét: mondván „*Hogy egyetlen fivéremet, ... megöljem, a szükség kényszerített, ugyanaz a szükség, amely – mint mondják – Romolust, aki a törvény és a parancs megtagadását inkább öccsének, mint másnak a megbüntetésével akarta megtorolni. Mert ez az isteni férfiú nagyon jól tudta, hogy... semmiféle birodalmat nem kormányozhatnak és gyarapíthatnak, ... ha nem tanulják meg mindannyian, hogy a törvényeknek és a királynak engedelmeskedniük kell. ... Ezért tulajdon véremnek sem kegyelmeztem. ... A parancsoló igazság istenségét az állam üdvéért mégis testvéri áldozattal kellett kiengesztelnem, az államellenes bűnt nem volt szabad eltussolnom.*”⁴⁰ És itt van a legnagyobb különbség a két humanista történetírónk között. Bonfini hiába volt ugyanúgy itáliai, tehát hiába származott Attilával ellenséges nyugat-európai keresztény közegből, sőt hiába ismerte Ransanus véleményét,⁴¹ szembehelyezkedett azzal, és inkább a Thuróczy által képviselt „magyar Attila” hagyományt követte, illetve értelmezte újra a humanizmus jegyében.

Mohács csatavesztése és Buda eleste után az egykor erős középkori Magyar Királyság csonka ország lett, két nagyhatalom közé beékelődve. Ekkoriban már nyomokban megjelent a magyar nyelvű történetírás is, ezzel a nyelviséggel is erősítve a különállást mind a Habsburg-birodalomtól, mind pedig a törököktől. Ebben is érződik az ébredő nemzettudat. Tovább mélyítette a magyarság politikai problémáit a vallási-felekezeti megosztottság. Igaz, hogy a reformáció és az ellenreformáció felpozícióját hazai történetírásunkat, ám a magyarság többszörösen megosztva csak a közelmúltra illetve saját korára figyelt. Ám ekkoriban a magyar kutatók nagy része külföldön végezte kutatásait, illetve adta ki műveit. A magyar nyelvű illetve a külföldön készült műveket csak megemlíteném, a magyarországi latin nyelvű történeti munkákról értekeznek részletesebben kronológiai sorrendben.

A Magyarországon született latin nyelvű munkák közül első Oláh Miklós írása. Mint esztergomi érsek, és Habsburg Mária bizalmasa nem követte Bonfini szemléletében. A tudós humanista főpap 1537-ben írta Athila című művét. Kérdés, mennyire ismerte, ismerhette-e Bonfini magyar történetét; hiszen az első – igaz, nem teljes – *Rerum Ungaricarum Decades*-kiadás az Oláh Miklós-féle Attila-életrajz után hat évvel látott napvilágot.⁴² Bonfini művét a Hunyadiak dinasztikus céljainak szolgálatába állította, erőteljes Habsburg-ellenességgel és ez később II. Ulászló uralkodása alatt sem csökkent.⁴³ Oláhnál viszont teljes Habsburg-pártisággal találkozunk. Attila külső jellemzésében a már megszokott iordanesi sorokat olvashatjuk, ezek mellett néperől gondoskodó, lelkében keresztény uralkodó.⁴⁴ Buda megölését megemlíti, bár ítéletet nem mond Attila felett.⁴⁵ Oláh kétségkívül Mátyás arculatára formálta Attila alakját, megalkotva a tökéletes reneszánsz fejedelmet.⁴⁶ Nemcsak fejedelmük, hanem

maga a hun nép is méltó példakép. Hódításainak sikerét a népben látja, erős ellentétbe állítja a hunok által leigázott keresztény népek széthúzását a hunok egységességével. Az aktualizálást nem kerülhetjük el, természetesen ebben a magyar nép belviszályai vannak belefoglalva, amelyek elvezettek a mohácsi vészhez.⁴⁷ Attila-képe mégis kettős, hiszen hiába a reneszánsz fejedelem képe, azért a műben érződik Oláh egyházi beállítottsága, mivel a nyugati krónikák hunok által elkövetett rémképei is megjelennek. Ettől függetlenül Oláh Miklós műve a magyarországi Attila-kép fejlődésének egy fontos állomása, hiszen az ő munkásságával egy önálló alkotás tárgyává nőtte ki magát a magyar elődök legérdekesebb embere.

Székelly István világkrónikája az első magyarul írt történet, méghozzá egyetemes tárgyú. A protestáns szerző 1559-ben kiadott *Chronica ez vilagnac ieles dolgairól* című művében az Attilára vonatkozó részeket nagy valószínűséggel Thuróczytól és Bonfinitól vette.⁴⁸

Bakschay Ábrahám 1567-es királykronológiájában teljesen a krónikás hagyományok Attila- és hun-képe jelenik meg. Érdekes momentum nála, hogy művében a hét kapitány közül Árpád azért emelkedik ki, mert ő Attilától származik, ellentétben a többi kapitánnyal. Ez az Attila-származás adja a lehetőséget, hogy kiemelkedjen.⁴⁹ Ebben érződik igazán, hogy erősen él még a köztudatban az Árpádok Attila-hagyománya. Ez az Attila-származás később Jacobus Bongarsius kiadványában jelenik meg ismét.⁵⁰ Zsámboki János kapcsán elsősorban könyvkiadói tevékenységét emelhetjük ki. Történeti munkát nem írt, azonban nem mehetünk el Attila-epigrammája mellett. Az epigrammában érződik mélyen vallásos világnézete, Attila hódító király, aki feldúlta Itáliát, legyőzte a teutonokat és az illíreket, azonban egy személy, a római pápa meg tudta állítani.⁵¹

1575-ben jelent meg az első magyar nyelven megszólaló magyar történeti munka. A *Krónika az Magyaroknak dolgairól* szerzője Heltai Gáspár volt. A kolozsvári nyomdász írásművében Bonfini hatása oly erősen érvényesül, hogy a könyv jószerivel népszerűsítő átdolgozása a *Tizedeknek*.⁵²

Nádasdy Ferenc bábáskodott a valószínűleg Lanzmayr Ferenc által összeállított, de később a megrendelőjéről elnevezett *Nádasdy-Mausoleum* felett. A kötet az antik elógium műfaját idézi fel, latin és német nyelvű sírfeliratok dicsőítik uralkodóink tetteit. A kiadvány nem tudományos, inkább művelődésbeli jelentősége miatt fontos, lemérhető rajta, hogy a szerzője mit tartott fontosnak kiemelni az aktuális történelmi alak tetteiből. Érdekes, hogy nála Buda előbb jelenik meg, mint a magyarok 5. vezére. Buda alakjánál kiemeli a két testvér közötti jellembeli különbségeket, valamint azt, hogy egyedül Buda mert Attila akarata ellen szegülni, utol is érte végzete.⁵³ Attilánál kiemeli a 6. vezérségen kívül azt, hogy ő a magyarok első királya. Rögtön a szöveg elején kihangsúlyozza, hogy Európát nagyon rövid idő alatt hódította meg, ezt a Caesartól vett „veni, vidi, vici” sorral emeli ki. Hosszasan értekezik a leigázott területekről és népekről, Attilát emberábrázatú fenevadnak írja le, akinek csupán a megérdemelt harci diadalt hagyta meg pozitív jelzőként.

Az 1600-as évek külföldön alkotó magyar kutatói közül Inchofer Menyhért, Ambrózy János és Nadányi János említendő. Inchofer Menyhért vállalta magára a pannóniai kereszténység történetének megírását. Keresztényi hangvétele miatt Attila természetesen negatív színben tűnik fel. Ambrózy János *De Origine Gentis ac Regni Hungarici* című munkáját 1659-ben adták ki. Hatalmas forrásbázissal megírt könyvében a harmadik fejezetben találkozunk a hunokkal és Attilával. Attila jellemzésében Bonfinit ismerhetjük fel, azonban elég erőteljesen kritizálja az Attilával ellenségesen elfoglult Iordanest.⁵⁴ Nadányi János *Florus Hungaricus*-ánál ki kell térni arra, hogy Florus antik római történetíró volt, s egy jelentős újítással élt: a ró-

mai nép életét életszakaszokra bontotta.⁵⁵ Nadányi korában már elkészültek más nemzetek Florusai, ez sarkallta megírására.⁵⁶ A hunok az első részben jelennek meg, amelyet a pogány, vad ifjúkor jellemez. Ennek megfelelően a hunok és Attila sem olyan fajsúlyos nála, hiszen a kiteljesedést a felnőttkor, a keresztény uralkodóház hozza majd el.

Az első katolikus szellemű összefoglalás a 17. században keletkezett, és Gersei Petthő Gergely nevéhez fűződik. *Rövid Magyar Chronica* című művében a Bonfini által megírt kedvező kép átalakul a Ransanus-i szörnyeteggé, külön hangsúlyt fektetve Buda és Attila jellembeli különbségeire.⁵⁷ Ezzel ellentétben Zrínyi Miklósnál újra megjelenik az Attila-Mátyás párhuzam.⁵⁸ Érdekes, hogy Zrínyi *Elmélkedései* és epigrammái között érdekes innovációt találunk az Attila-kép szempontjából. Megjelenik a Nagy Sándor-párhuzam, de azért, hogy érzékeltetve a Nagy Sándor-i hódítás múlandóságát, Attila érdemei között a honalapítás is kapjon hangsúlyt: „Sándor kevés esztendőök alatt világi monarchiává lett... Attila...magának s nemzetének Pannóniában királyságot építte, aki mai napig is vagyon. És noha Sándor ennél több dolgokat rive véghez,... de Attilának fáradtsága hasznosabb vala, mert amannak az ő győzedelmei, országlásai holta után mind füstbe menének, ez maradandó és örökös királyságot csinála magyarnak...”⁵⁹ Az epigrammákban Zrínyi még ezen is túllépve Attilát egyfajta Aeneasként láttatja, akinél még a testvérgyilkosság is megengedett, oly módon, mint ahogy ezt láthattuk Bonfininál.⁶⁰ Zrínyinél jelenik meg először az a gondolatfűzés, miszerint Attila a magyar állami élet megalapítója.⁶¹ Ez a gondolat majd Katona István beszédében jelenik meg, igaz más szereplőkkel.

A 17. század szempontunkból legfontosabb történetírója Otrókoci Fóris Ferenc. Kutatásait a legjobb nyugat-európai protestáns egyetemeken folytatta, ezeknek eredményeit 1693-ban jelentette meg az *Origines Hungaricae* című munkájában. Ebben jelenik meg először elkülönítve a hun–avar–magyar hármasság, a harmadik fejezetben érkeznek meg a hunok a Kárpát-medencébe. Attiláról hosszasan elmélkedik, kiemelve kiváló képességeit és kritikával látja el a nyugati szerzők ellenséges hangvételét. A testvérgyilkosság vádját is megkérdőjelezi, elsőként történetírásunkban, hiszen nincsenek egykorú forrásadatok. Fontos és helytálló érveléssel, Priskos forrásadatának hiányával mutat rá a testvérgyilkosság vádjának bizonyíthatatlanságára.⁶² Bár az „argumentum e silentio” elvének megvannak a maga nyilvánvaló módszertani korlátai, de az tény, hogy egykorú értesülés – Otrókoci által ismert változata – valóban nem szól Bleda erőszakos haláláról, ilyenformán az Attila alakjára vetülő sötét árnyék létjogosultságát a maga ismeretei szerint jogosan vitatta.⁶³ De örült volna ennek a felismerésnek az Attiláról gondolkodó hazai szerzők sora Kézai Simontól kezdve Thuróczy Jánoson keresztül Zrínyi Miklósig! Hiszen bármennyire erős kedvezéssel viszonyultak is a nagy hun uralkodó alakjához, hogy még a Nyugat-Európában kötelező gyűlölködéssel sem haboztak szembeszállni, e kedvezőtlen jellemvonástól nem tudták felszabadítani Attila emlékét. Még Bonfini járt el a legügyesebben; ő legalább az antik Romulus-párhuzammal „szalonképesítette” a testvérgyilkosság lehetőségét.

Otrókoci Fóris 1694-es rekatolizációja hihetetlenül fontos lesz historiográfiánkban, hiszen azt a protestáns őstörténeti tudásanyagot, amelyet felhalmozott nyugat-európai tanulmányai során, azt mint egyetemi tanár átadhatta a nagyszombati egyetem diákjainak.⁶⁴ Ezzel a jezsuita kollégium falai közé bekeveredett a protestáns tudás. A 18. századi jezsuita történetírást tehát erősen meghatározta Otrókoci katolikus hitre térése. A nagyszombati kollégium falai között komoly eredmények és munkák születtek. Elsőként Timon Sámuel emlitem, akinek *Imago antiquae Hungariae* című munkája 1733-ban jelent meg. Attila tör-

ténetét nála is a jól megszokott, Priskostól vett idézetek alapján olvashatjuk.⁶⁵ Kiemelkedő személyiség, hiszen rajta kívül a műben nem szerepel példaadó ember, akár legyen király vagy hadvezér, hanem az egész történelem egységét a népben látja.⁶⁶ Pray György *Annales Veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum* című könyvét 1761-ben adták ki. A hunok történetéhez Pray már bőségesen felhasználta a keleti, főként kínai forrásokat. Attila itt is az egyetlen pogány személy, aki elemzést kap, újdonságot nem hoz személyével kapcsolatban, gyakorlatilag elődei elemzését olvashatjuk Priskos-idézetekkel teletűzdelve.⁶⁷ Ekkoriban már Attila szerepe jelentősen lecsökken, az előtérbe inkább Szent István kerül, a történetírók csak Attilát emelték ki a pogány korból, ezzel is érzékeltetve Attila pogányságát, szembeállítva István keresztény cselekedeteivel. Katona Istvánt monumentális *Historia Critica* című kötet sorozatával kapcsolatban szokás említeni; szempontunkból most fontosabb egy magyarul írott Szent István-napi emlékbeszéd, ahol Attila személye Szent Istvánnal kerül párhuzamba.⁶⁸ A jezsuita történettudós kiemeli Attila vérengző alkatát István békeszerető személyével szemben. Hangsúlyozza a fényes világhódítás múlandóságát és az ezzel ellentétes országalapítás kevésbé látványos, de tartós értékét,⁶⁹ mint ahogyan azt láthattuk Zrínyinél. Palma Ferenc Károlyban az első heraldikával foglalkozó tudóst tisztelhetjük.⁷⁰ Személye itt mégis egy másik műve, a háromszor kiadott *Notitia Rerum Hungaricarum* miatt érdekes. Az első kettő és a harmadik kiadás között tartalmilag van nagy különbség, a hunok és avarok története 21 oldalról két oldalra redukálódik.⁷¹ A magyar történelmet ő is hullámvonal-szerűen látja, az első csúcs Szent István, a második Mátyás, a harmadik pedig Mária Terézia. Ebbe a sorba már nem fért bele egy bővebb Attila-kép, eltűnik teljesen az Attila-Mátyás párhuzam.⁷² Attila bukását a belső széthúzásban látja, ezt elítéli csakúgy, mint a későbbi Habsburg-ellenes felkeléseket.⁷³ Habsburg-pártiként különben sem lehetett túl népszerű a keleti barbár hordák Attilája, a nagy és szervezett Római Birodalom ellensége, akinek követői – a Habsburg-ellenes felkelők – szemben állnak a Mária Terézia és a Habsburgok által követett politikával.

Összegzésésképpen elmondható, hogy az Attila iránti érdeklődés elemi erővel hatotta át a magyar történetírást azon vonulatát, amely a régmúltat tárgyalta. Az általam tárgyalt időszak a gesták/kronikák fémjelezte hazai kezdetektől a kritikai történettudomány kialakulásáig vezet. Akár a magyar hagyományt tükröző tisztelet, vagy legalább a történeti igazolási vágy, akár a nyugat-európai keresztény szerzők kötelező elborzadása vezette az Attila királyról Magyarországon írók tollát, a nagy uralkodó alakja, a róla mondott ítélet megkerülhetetlen volt. Az Attila-kép hazai fejlődése ez alapján három részre osztható. Az első rész a vele való minél szorosabb kapcsolatkeresés – ami a krónikás hagyományokban jelenik meg – útja a teljes ismertségig és az uralkodói példamutatásig. Minthogy legkorábbi gesta- és krónikaszerkesztéseink nem maradtak fenn önálló formában, Kézai Simon alkotói ideje elé csak óvatos mértéktartással tekinthetünk; ilyenformán a biztos, vagy legalább is valószínű állítások a Kézai Simon utáni írói termésére tehetők. A második szakasz Attila „fénykora”, amikor ő a hivatkozási alap, legyen szó akár a párhuzamok vonásáról. Itt a két itáliai humanista hatása érvényesül erőteljesen, kettejük között érdekes ellentétet lehet vonni az Attila-kép szempontjából. A korszakot Oláh önálló monográfiája zárja. Az első két részről elmondható, hogy Attila-historiográfiánk eme természetes szakasza tehát azt a folyamatot öleli fel, amelynek során az első önálló formában fennmaradt gestából az első önálló formába öntött Attila-életrajzig nő a korai magyar múlt legérdekesebb személyisége. Az utolsó rész a 17–18. századi történetírás, kiemelve a jezsuitákat és rendjük elfordulását Attilától, amikor

már az igazi uralkodóeszmény nem ő, hanem inkább a keresztény államalapító István. Ez a rész már az Attila-kép hanyatlása, köszönhetően a pogány uralkodó és a valláshoz hű jezsuita rend ellentétének. Ilyenformán az Attila-kép alakulását ívként lehet ábrázolni, hiszen a teljes ismeretlenségből előtörve elfoglalta az őt megillető helyet történetírásunkban, majd pedig természetszerűleg ez az érdeklődés kihunytt, és más vette át Attila eme képzeletbeli trónját, Szent István.

JEGYZETEK

- ¹ IORDANES, *GETICA: A gótok eredete és tettei*. 182. caput. Közreadja: Kiss Magdolna. Budapest, 2004³. (a továbbiakban: GETICA)
- ² SZÁSZ BÉLA: *A hunok története. Attila nagykirály*. Budapest, 1943, újabb kiadása 1994. (a továbbiakban: SZÁSZ 1994.) 175.
- ³ SZÁSZ 1994, 195.
- ⁴ THOMPSON, E. A.: *A hunok*. Szeged, 2003. (a továbbiakban: THOMPSON 2003.) 80.
- ⁵ THOMPSON 2003, 166–168.
- ⁶ VÁCZY PÉTER: A hunok Európában. In Németh Gyula (szerk): *Attila és hunjai*. Budapest, 1940, újabb kiadása 1986. 61–143 ill. GETICA, 182.
- ⁷ BÓNA ISTVÁN: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, 1993. 63–73.
- ⁸ GIESSAU, JOHANNES: *Barbaren-Monster-Gottesgeisseln*. 2006. 80–81.
- ⁹ ECKHARDT SÁNDOR: Attila a mondában. In Németh Gyula (szerk): *Attila és hunjai*. Budapest, 1940, újabb kiadása: 1986. (a továbbiakban: ECKHARDT 1986.) 190.
- ¹⁰ DOMANOVSKY SÁNDOR: *Kézai Simon mester krónikája*. Budapest, 1906.; HÓMAN BÁLINT: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII-XIII. századi leszármazói*. Budapest, 1925. (a továbbiakban: HÓMAN 1925); GYÖRFFY GYÖRGY: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések-új válaszok*. Budapest, 1948.; HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954.; GERICS JÓZSEF: *Legkorábbi gestaszerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Budapest, 1961.; MÁLYUSZ ELEMÉR: *Krónika-problémák. Századok* 1966, 713–762. (itt kell megjegyezni, hogy egyedül Mályusz Eleméernél jelenik meg az a tétel, miszerint az Ósgesta elhatárolódik a pogány múlttól); CSÓKA J. LAJOS, *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XV. századig*. Budapest, 1967.; KRISTÓ GYULA: *A magyar történeti irodalom a kezdetektől 1241-ig*. Budapest, 1994. 44–73.
- ¹¹ ECKHARDT 1986, 188–189.
- ¹² Érdekes, hogy Anonymusnál nem jelenik meg a hun történet, ám az Álmos-jellemzésben egyértelműen Iordanes ismerhető fel, ezáltal szinte biztosra vehetjük, hogy Anonymus ismerte és felhasználta Iordanes művét. Vö.: ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Ford.: Veszprémy László. Budapest, 1999. 12.
- ¹³ KRISTÓ GYULA: *A Képes Krónika szerzője és szövege. Képes Krónika*. Budapest, 1986.
- ¹⁴ HÓMAN 1925. 64.; HORVÁTH JÁNOS: A hun történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1963. 446–476.; KRISTÓ GYULA, *A Képes Krónika szerzője és szövege. Képes Krónika*, Budapest, 1986. 498–501.
- ¹⁵ SZENTPÉTERY, EMERICUS: *Scriptores Rerum Hungaricarum I-II*. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: SZENTPÉTERY, SRH) 143–144.
- ¹⁶ SZENTPÉTERY, SRH, 256.
- ¹⁷ KÉZAI SIMON: *Gesta Hungarorum*. Ford.: Bollók János. Budapest, 1999. 95–96.
- ¹⁸ Pozsonyi Krónika In Kulcsár Péter: *Krónikáink magyarul*. I III/1. Budapest, 2006. 17. vö, Müncheni Krónika In Uo. 45–46.

- ¹⁹ SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *A diplomáciailag felhasznált Attila – Janus Pannonius Mátyás követeként Rómában* című előadása 2008. február 21-én hangzott el a Budapesti Olasz Kulturális Intézet Mátyás konferenciáján. A szöveg sajtó alatt, a *Nova Corvina* című folyóirat következő számában fog megjelenni. Ezúton szeretném megköszönni Szörényi Lászlónak, hogy a megjelenés előtt álló anyagát rendelkezésemre bocsátotta.
- ²⁰ KUBINYI ANDRÁS: *Mátyás király*. Budapest, 2001. 62–63.
- ²¹ Itt kell megjegyeznem, hogy ekkor még felhőtlen a pápa és Mátyás viszonya, ezért Mátyás hivatkozik a hun származásra, később, amikor viszonyuk elmérgesedik ez a származástudat eltűnik. (lásd Ransanusnál)
- ²² THURÓCZY JÁNOS: *A magyarok krónikája*. Budapest, 2001. (a továbbiakban THURÓCZY) 11–12.
- ²³ MÁLYUSZ ELEMÉR: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest, 1967. 105.
- ²⁴ JOHANNES DE THUROCZ: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. 15–16.
- ²⁵ KRISTÓ GYULA: *Utószó*. In THURÓCZY, 458.
- ²⁶ SZABADOS GYÖRGY: *A magyar történelem kezdeteiről*. Budapest, 2006. (a továbbiakban: SZABADOS 2006) 33.
- ²⁷ THURÓCZY, 36–38.
- ²⁸ KULCSÁR PÉTER: *Humanista történetírók*. Budapest, 1977. (a továbbiakban: KULCSÁR 1977) 1164.
- ²⁹ THURÓCZY, 336.
- ³⁰ KULCSÁR 1977, 1174.
- ³¹ BLAZOVICH LÁSZLÓ – GALÁNTAI ERZSÉBET: *Utószó*. In Petrus Ransanus: *A magyarok történetének rövid foglalata*. Budapest, 1999. (a továbbiakban: BLAZOVICH–GALÁNTAI 1999) 196.
- ³² BLAZOVICH–GALÁNTAI 1999, 53.
- ³³ SZABADOS 2006, 49.
- ³⁴ BLAZOVICH–GALÁNTAI 1999, 55.
- ³⁵ BLAZOVICH–GALÁNTAI 1999, 56.
- ³⁶ BLAZOVICH – GALÁNTAI 1999, 56.
- ³⁷ BLAZOVICH – GALÁNTAI 1999, 205.
- ³⁸ KULCSÁR PÉTER: Antonio Bonfini és műve. In Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. (BONFINI, MTT) Budapest, 1995. (a továbbiakban: KULCSÁR 1995.) 1013.
- ³⁹ SZABADOS 2006, 56.
- ⁴⁰ BONFINI MTT, 80–83.
- ⁴¹ KULCSÁR 1995. 1014.
- ⁴² *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades tres, nunc demum industria Martini Brenneri Bistriciensis Transsylvani*, Basileae, 1543.
- ⁴³ KULCSÁR PÉTER: *Utószó*. In Oláh Miklós: *Hungária-Athila*. Budapest, 2000. (a továbbiakban: KULCSÁR 2000.) 133.
- ⁴⁴ KULCSÁR 2000. 59.
- ⁴⁵ KULCSÁR 2000. 84.
- ⁴⁶ KULCSÁR 2000, 138–139.
- ⁴⁷ KULCSÁR 2000, 140.
- ⁴⁸ SZABADOS 2006, 68.
- ⁴⁹ SZABADOS 2006, 79.
- ⁵⁰ BONGARSIIUS, JACOBUS: *Rerum Hungaricarum Scriptore Varii*. Francofurti, 1600. 549.
- ⁵¹ *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades quatuor, cum dimidia. Ioan. Sambuci Tirnauensis*. Basilae, 1568. 891.

- ⁵² BARTONIEK EMMA: *Fejezetek a XVI–XVIII. századi magyar történetírás történetéből*. Kézirat. Budapest, 1975, 109.
- ⁵³ HORÁNYI ELEK (ford.): *Magyar Országának hatalmas és ditsőséges Királyainak és első vitézkedő Kapitányainak Emlékeztető Koporsó Épülete*. Pest, 1777. 15.
- ⁵⁴ *De Origine Gentis ac Regni Hungarici. Dissertatio Philologica Joannis Ambrosii, Günsino-Hungari*. Jenae, 1659. C1r–C4v.
- ⁵⁵ HAVAS LÁSZLÓ: A honfoglalás és államalapítás Nadányi János organikus történelemfelfogásában. In Jankovits László – Kecskeméti Gábor (szerk): *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*. Pécs, 1996. 156.
- ⁵⁶ HAVAS LÁSZLÓ: Bevezetés. In Joannes Nadányi, *Florus Hungaricus*–Nadányi János: *A magyar Florus*. Debrecen, 2001, I.
- ⁵⁷ SZABADOS 2006, 109.
- ⁵⁸ Zrínyi Miklós Attila-képéről bővebben: SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *Zrínyi és Attila* In Uő.: *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hőepika történetéből*. Budapest, 1993. 11–14.
- ⁵⁹ GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS: *Mátyás király életéről való elmélkedések*. S.a. r. magyarázatok, utószó: Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter. Budapest, 1990. 30–31.
- ⁶⁰ SZABADOS 2006, 112–113
- ⁶¹ SZABADOS 2006, 112.
- ⁶² OTROKOSI FÓRIS FRANCISCUS: *Origines Hungaricae, seu Liber, quo vera Nationis Hungaricae Origo et Antiquitas, e Veterum Monumentis et Linguis praecipuis, panduntur*. Franekerae, 1693. 127.
- ⁶³ Itt kell megjegyeznem, hogy azóta már mind Priskostól, mind pedig más forrásból tudjuk, hogy Bledát Attila ölte meg. Vö, PRISCUS: *Fragmenta* In Blockley, R. C.: *The fragmentary classicising historians of the later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Liverpool, 1981. illetve *Theophanes, Chron. a. m. 5942*. = Uő, 241. Ezúton is szeretném megköszönni Kiss P. Attilának, aki felhívta a figyelmemet erre a kötetre.
- ⁶⁴ FALLENBÜCHL FERENC: *Otrokosi Fóris Ferenc élete és irodalmi működése*. Esztergom, 1899. 34. ill. KNAPP ÉVA: Ismeretlen források Otrokosi Fóris Ferenc katolizálásának kérdéséhez. *Magyar Könyvszemle* 2006/2. 201–217.
- ⁶⁵ TIMON, SAMUEL: *Imago Antiquae Hungariae*. Cassoviae, 1733. 179–194.
- ⁶⁶ SZABADOS 2006, 158.
- ⁶⁷ PRAY, GEORGIUS: *Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Vindobonae, 1761. 106–177.
- ⁶⁸ KATONA ISTVÁN: *Szent István, Magyarok' első Királlya' Ditsérete*. Bécs, 1788. (a továbbiakban: KATONA 1788.) 5.
- ⁶⁹ KATONA 1788, 6.
- ⁷⁰ SZÖRÉNYI László: Palma Ferenc Károly történetírói munkássága. In Uő.: *Studia Hungarolatina: tanulmányok a régi magyar és a neolatin irodalomról*. Budapest, 1999. (a továbbiakban: SZÖRÉNYI 1999.) 158.
- ⁷¹ SZÖRÉNYI 1999, 164.
- ⁷² SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *A tudós aranykor tereziánus álma – Palma Ferenc Károly*. In Uő.: *Philologia Hungarolatina*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2000. 336.
- ⁷³ SZÖRÉNYI 1999, 164.